

مهری، فرشید
مساجد بازار تهران در نهضت امام خمینی
(تاریخ شفاهی مساجد امام خمینی، سیدعزیزالله، آذربایجانی‌ها)
تالیف: فرشید مهری.

تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۳.
۳۳۶ص. (مرکز اسناد انقلاب اسلامی: ۳۲۴.

تاریخ انقلاب: ۳۸

۲۰۰۰۰ ریال: ISBN 964-419-033-5

فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیبا.

کتابنامه: به صورت زیرنویس

۱. ایران- تاریخ- انقلاب اسلامی، ۱۳۵۷- روحانیت

۲. مسجدها- ایران- تهران.

الف. مرکز اسناد انقلاب اسلامی. ب. عنوان

۹۵۵/۰۸۳۰۸۳۸ DSR1۵۶۳/۹م۸۶

کتابخانه ملی ایران ۸۳-۳۸۹۲۰م

مساجد بازار تهران

در تهضت امام خمینی

تاریخ شفاهی مسجد سلطانی (امام خمینی)،

سیدعزیزالله و مسجد آذربایجانی ها

انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی

عنوان: مساجد بازار تهران در نهضت امام خمینی

تالیف: فرشید مهری

نوبت چاپ: اول، زمستان ۱۳۸۳

شمارگان: ۲۰۰۰ قیست: ۲۰۰۰ تومان

حروفچینی و لیتوگرافی: انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی

چاپ و صحافی: چاپخانه مرکز اسناد انقلاب اسلامی

شابک: ۵-۳۳-۴۱۹-۹۶۴

ISBN 964-419-033-5

کلیه حقوق این اثر برای ناشر محفوظ است.

نشانی: تهران، خیابان شریعتی، نرسیده به میدان قدس، روبروی پمپ بنزین اسدی، پلاک ۲۰۹۴.

مرکز اسناد انقلاب اسلامی. صندوق پستی ۱۹۳۹۵/۳۸۹۶ تلفن: ۲۲۱۱۱۹۴ تلفکس: ۲۲۱۱۱۷۴

www.irdc.org

نمایندگی‌های فروش در تهران:

- خ انقلاب اسلامی، خ ۱۲ فروردین، تلفن: ۶۴۶۰۱۲۶، پخش روایت
- پخش کوهسار: خ انقلاب اسلامی، خ اردیبهشت، تلفن: ۶۴۹۴۵۴۱
- خ انقلاب اسلامی، تلفن: ۶۴۱۰۲۰۳، کتابفروشی دانشکده حقوق دانشگاه تهران
- شبکه اندیشه: م انقلاب اسلامی، ابتدای خ آزادی، تلفن: ۶۹۲۵۱۲۷
- خ انقلاب اسلامی، بین فرصت و رامسر، تلفن: ۸۸۴۵۳۸۶، کتابفروشی میزان
- مرکز صریح: خ انقلاب اسلامی، مقابل در دانشگاه تهران، تلفن: ۶۹۵۴۱۰۸
- م فردوسی، خ سپهبد قری، تلفن: ۸۸۹۷۸۱۴، روایت فتح
- پخش مقدار: افسریه، ۱۵ متری اول، تلفن: ۰۹۱۲۳۰۵۷۷۱۵
- خ شریعتی، قبل از پل سیدخندان، تلفن: ۸۸۰۵۵۱۳-۱۵، فرهنگسرای اندیشه
- مجتمع فرهنگی ایران: خ شریعتی، طبقه سوم سینما ایران، تلفن: ۷۵۳۲۹۶۷
- خ شریعتی، نرسیده به میدان قدس، تلفن: ۲۲۱۶۰۰۷۸، کتاب ما
- نشر فرهنگ و معارف اسلامی: خ پاسداران، خ زمر، تلفن: ۲۸۵۶۱۲۴-۵

فهرست مطالب

۱۱		مقدمه
۱۳		پیش‌گفتار

مدخل:

۱۷		مسجد و بازار در تاریخ ایران
۱۹		تعامل مسجد و بازار
۲۲		مساجد و انقلاب اسلامی

بخش اول:

۲۹		مسجد امام خمینی
۳۱		فصل اول: پیشینه‌ی تاریخی و فعالیت‌های اجتماعی
۳۱		بنای مسجد
۳۳		جلوه‌های معماری
۳۶		وقف‌نامه و موقوفات
۳۸		امامان جماعت و واعظان
۳۹		مراسم
۴۱		فصل دوم: از مشروطه تا آغاز نهضت اسلامی
۴۱		مسجد امام در دوره‌ی قاجار
۴۶		مسجد امام در دوره‌ی پهلوی
۴۸		فعالیت فداییان اسلام
۵۲		واقعه‌ی ۲۷ و ۲۸ خرداد ۱۳۲۷ش
۵۶		مسئله‌ی فلسطین

انتخابات دوره‌ی شانزدهم مجلس	۶۳
حزب توده و سخنرانی‌های فلسفی	۶۶
ترور رزم‌آرا	۷۰
اعتصاب آبادان و میتینگ مسجد شاه	۷۸
کودتای ۲۸ مرداد و میتینگ نهضت مقاومت ملی	۸۰
سخنرانی‌های فلسفی در دوره‌ی ملی شدن نفت	۸۲
بهائیت و سخنرانی‌های فلسفی	۸۸
ترور حسین علاء	۹۲
فصل سوم: نهضت اسلامی در آستانه‌ی نهضت امام خمینی	۹۵
محرم سال ۱۳۴۲	۹۷
قیام ۱۵ خرداد	۱۰۲
اعتراض به انتخابات دوره‌ی بیست و یکم مجلس	۱۰۴
«اعلامیه به مردم تهران	۱۰۵
«تعطیل عمومی	۱۰۶
«اعلامیه‌ی اصناف تهران	۱۰۷
سالگرد قیام ۱۵ خرداد در سال ۱۳۴۳	۱۱۰
تظاهرات ۲۵ دی ۱۳۵۷	۱۱۷

بخش دوم:

مسجد سیدعزیزالله	۱۱۹
فصل اول: پیشینه‌ی تاریخی و فعالیت‌های اجتماعی	۱۲۱
بنای مسجد	۱۲۱
جلوه‌های معماری	۱۲۲
اداره‌ی مسجد	۱۲۳
امامان جماعت و واعظان	۱۲۴
مراسم	۱۲۸
فصل دوم: از نهضت ملی نفت تا آغاز نهضت اسلامی	۱۳۱

۱۳۱	فعالیت فداییان اسلام
۱۳۲	سخنرانی‌های فلسفی علیه بهائیت
۱۳۵	سخنرانی‌های فلسفی در آستانه‌ی نهضت امام خمینی
۱۳۹	فصل سوم: آغاز نهضت اسلامی
۱۳۹	انجمن‌های ایالتی و ولایتی
۱۴۶	مراسم دعا
۱۵۸	رفراندوم
۱۷۱	زلزله‌ی بوئین زهرا
۱۷۴	کاپیتولاسیون
۱۷۹	اخراج ایرانیان از عراق
۱۸۴	مسجد سیدعزیزالله تا پیروزی انقلاب

بخش سوم:

۱۸۹	مسجد و مدرسه‌ی شیخ عبدالحسین (مسجد آذربایجانی‌ها)
۱۹۱	فصل اول: پیشینه‌ی تاریخی و فعالیت‌های اجتماعی
۱۹۱	بنای مسجد و مدرسه‌ی شیخ عبدالحسین
۱۹۲	جلوه‌های معماری
۱۹۴	اداره‌ی مسجد و مدرسه
۱۹۸	واعظان، مدرسان و امامان جماعت
۲۰۱	مراسم
۲۰۳	فصل دوم: از مشروطه تا آغاز نهضت اسلامی
۲۰۳	مشروطه
۲۰۶	در دوران پهلوی
۲۰۷	سخنرانی‌های فلسفی علیه ارتش
۲۱۱	فصل سوم: در نهضت اسلامی
۲۱۱	محرم سال ۱۳۴۲ و متبرهای فلسفی
۲۲۱	پس از قیام ۱۵ خرداد

۲۲۳	از تبعید امام تا اوج‌گیری نهضت
۲۲۵	چهل‌م شهدای قیام تبریز
۲۳۱	مدرسه‌ی شیخ عبدالحسین
۲۳۴	فرجام سخن
۲۳۹	گاه‌شمار
۲۳۹	الف: مسجد امام خمینی
۲۳۹	ب: مسجد سیدعزیزالله
۲۴۰	ج: مسجد و مدرسه‌ی شیخ عبدالحسین (آذربایجانی‌ها)
۲۴۱	فهرست تفصیلی اسناد
۲۹۱	فهرست منابع
۲۹۹	فهرست اعلام

مقدمه

انقلاب اسلامی ایران، بعنوان یک تحول بزرگ در جهان معاصر، جنبه‌های مختلفی دارد که مهم‌ترین آن‌ها در اسلامیت آن تبلور یافته است. در جریان این نهضت فکری و سیاسی توده‌های مسلمان حول محور اسلام و تحت امر مرجعیت اصیل شیعه به واژگونی نظام پهلوی موفق شدند. با این ویژگی ریشه‌ی تحولات را بایستی در نهادها و کانون‌های مذهبی جستجو کرد که مسجد اولین و مهم‌ترین کانون مذهبی شیعه برای آغاز این حرکت است.

مساجد در جریان نهضت اسلامی، که به رهبری حضرت امام به پیروزی رسید، جایگاه مهمی دارند. در دوره‌ی اول نهضت؛ یعنی سال‌های ۱۳۴۱ ش تا ۱۳۴۳ ش که از آغاز نهضت عمومی علما علیه تصویب لایحه‌ی انجمن‌های ایالتی و ولایتی تا تبعید امام خمینی از ایران را شامل می‌شود، مساجد اطراف بازار تهران کانون فعالیت‌های بسیاری بوده است.

مرکز اسناد انقلاب اسلامی با درک این مهم و برای روشن شدن این جنبه‌ی خاص انقلاب اسلامی؛ یعنی بررسی چگونگی عملکرد مساجد در جریان نهضت به تهیه و انتشار این کتاب در قالب تاریخ شفاهی اقدام کرد.

کتاب مساجد اطراف بازار تهران در نهضت امام خمینی، بعد از کتاب مسجد جلیلی در انقلاب اسلامی، دومین اثر از طرح‌های تاریخ شفاهی این مرکز است که به بررسی عینی نقش مساجد در انقلاب اسلامی می‌پردازد.

در این اثر، نقش سه مسجد امام خمینی،^(۱) مسجد سیدعزیزالله و مسجد شیخ عبدالحسین (مسجد آذربایجانی‌ها) در جریان نهضت اسلامی بررسی شده است. از ویژگی‌های کتاب حاضر، بررسی تعامل این سه مسجد با بازار در نهضت امام خمینی، به صورت تاریخ شفاهی با تکیه بر اسناد و منابع کتابخانه‌ای است.

مرکز اسناد انقلاب اسلامی از زحمات پژوهشگر محترم و کارشناس این طرح آقای محمدرضا سرابندی، که زحمت تکمیل و آرایه‌ی بهتر آن را به عهده داشته است آقای زندیه و سرکار خانم کشاورز، و همچنین از جناب آقای رحیم نیکبخت معاون محترم تدوین؛ آقای دکتر خسروی مسؤول بخش تدوین؛ آقای مرتضی میردار مسؤول محترم بخش ضبط؛ و همکاران پرتلاش در معاونت انتشارات، بویژه معاون محترم انتشارات حجة الاسلام شهاب مرادی، صمیمانه تشکر و سپاس‌گزاری می‌نماید.

مرکز اسناد انقلاب اسلامی

پیش‌گفتار

برای آشنایی و شناخت عمیق و بنیادین تاریخ انقلاب اسلامی، بایستی عواملی را مورد توجه و بررسی قرار داد که هسته‌ی اصلی شکل‌گیری انقلاب و جریانات مرتبط با آن است و در واقع زمینه‌های بروز انقلاب را فراهم کرده و به آن جهت داده است.

از مهم‌ترین نهادهایی که در مسیر حوادث و جریانات انقلاب تا پیروزی آن نقش حساس و مؤثری داشته مساجد بوده است. تمرکز دو نهاد مهم بازار و مسجد در کنار هم، که هر کدام در طول تاریخ، با کارکردهای متفاوت در مسائل مختلف جامعه نقش داشته و همواره در فعل و انفعالات سیاسی-اجتماعی و اقتصادی جامعه مؤثر بوده‌اند حایز اهمیت است. این دو نهاد در دوران پهلوی دوم و نهضت عظیم امام خمینی نیز توانستند جایگاهی برتر هم‌چون دوران صدر اسلام بیابند؛ دورانی که مسجد مرکز همه‌ی امور بوده است.

با توجه به این که محور و اساس پژوهش، «تاریخ شفاهی» بوده است، پس از مطالعات اولیه، افرادی که در مساجد (شاه سابق، سیدعزیزالله و شیخ عبدالحسین) دست اندرکار بودند شناسایی و پس از پی‌گیری‌های زیاد با آن‌ها مصاحبه‌هایی انجام شد. گزینش مشخصه‌ی افراد بر این اساس بود که آنان یا از اعضای هیأت امناء یا از دست‌اندرکاران، مبارزان

و مسئولان برگزارکننده‌ی مراسم و میتینگ‌های سیاسی و اجتماعی این مساجد بودند. انجام تحقیق میدانی (تاریخ شفاهی) سختی‌ها و محدودیت‌های خاص خود را دارد که بدون پی‌گیری مداوم برای انجام مصاحبه با افراد و رفت و آمدهای مکرر به سرانجام نمی‌رسد.

مجموعه‌ی پیش رو با هدف تبیین نقش و عملکرد سه مسجد مهم بازار، در دوران پهلوی دوم و نهضت امام خمینی، شکل یافته است. گرچه محور تحقیق منابع شفاهی بوده، اما شرایط علمی کار، محدودیت اطلاعات تاریخ شفاهی و عدم انسجام و پراکندگی مسائل و جریانات ایجاب می‌کرد که از منابع دیگر هم چون خاطرات مکتوب، کتاب‌های تاریخی و تحقیقی و هم چنین، اسناد در ارایه‌ی گزارش وقایع این مساجد استفاده شود. اسناد مورد استفاده در این پژوهش از آرشیو مرکز اسناد انقلاب اسلامی و دیگر کتاب‌های اسنادی فراهم شده است.

با توجه به این که موضوع طرح پژوهش به لحاظ محتوا و روش کاملاً «نو» بوده و با بررسی‌های صورت گرفته نمونه‌ی آن یافت نشده، از این رو در تدوین و نگارش آن از هیچ کاری اقتباس نشده است. پژوهش حاضر در یک مدخل و سه بخش، به علاوه، بخش اسناد، ضمایم و فهرست منابع و مآخذ به شرح زیر شکل یافته است:

در ابتدای بحث، که مدخل نامیده شده، اهمیت دو نهاد مسجد و بازار و تعامل بین این دو و نیز جایگاه هر کدام در جریانات سیاسی-اجتماعی جامعه در گذر تاریخ بیان شده است. در بخش اول به بررسی پیشینه‌ی تاریخی و عملکرد مسجد شاه، در سه فصل، پرداخته شده است فصل اول، به بیان معماری مسجد و مراسم ترحیم و امامان جماعت؛ فصل دوم، به حوادث و جریانات این مسجد از مشروطه تا آغاز نهضت اسلامی و فصل سوم به جریان نهضت امام خمینی در این مسجد و سخنرانی‌ها،

اجتماعات و فعالیت‌های آن اشاره دارد. این ترتیب در دو بخش دیگر کتاب؛ یعنی مسجد سیدعزیزالله و مسجد شیخ عبدالحسین نیز رعایت شده است. البته، فصل دوم مسجد سیدعزیزالله از نهضت ملی تا آغاز نهضت اسلامی و فصل سوم آن آغاز نهضت اسلامی است.

گفتنی است در این اثر حوادث تاریخی که به نوعی با این مساجد ارتباط پیدا می‌کند بررسی شده است، اما تکیه‌ی اصلی روی حوادث دوران اول نهضت اسلامی به رهبری حضرت امام است؛ مباحثی چون لایحه‌ی انجمن‌های ایالتی و ولایتی، رفتارندم اصول شش‌گانه، میتینگ ۲۱ آذر سال ۱۳۴۳ در اعتراض به تبعید امام و لایحه‌ی کاپیتولاسیون و هم‌چنین موضوعات مهم دیگری که در فصل سوم آمده؛ حوادث دهه‌ی اول محرم سال ۱۳۴۲ ش و جریان استیضاح علم توسط مرحوم فلسفی.... که در آن شرایط انعکاس بسیاری در سراسر ایران داشته است. امید است مجموعه‌ی حاضر، با تمام کاستی‌هایش، بتواند به عنوان درآمدی بر نقش و اهمیت مساجد در بازار تلقی شود.

فرشید مهری